زمان تقریبی مطالعه: 10 دقیقه

تغییر عنوان اتهام در دادرسی کیفری؛ تعادل میان حق دفاع و تشخیص قضایی

در نظام کیفری ایران، صدور کیفرخواست توسط مقام تحقیق و رسیدگی به عنوان آغاز رسمی فرآیند دادرسی، از اهمیت بالایی برخوردار است. بر اساس **ماده ۱۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری**، مقام صادرکننده کیفرخواست موظف است نوع اتهام انتسابی به متهم و ماده یا مواد قانونی مرتبط با آن را به‌صورت شفاف و دقیق در کیفرخواست منعکس کند و بر این اساس تقاضای کیفر نماید. این الزام، نه تنها از نظر فنی، بلکه از منظر اصول حاکم بر عدالت کیفری — به ویژه **حق دفاع** و **اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها** — از اهمیت بنیادینی برخوردار است.

در عمل نیز، دادگاه‌های کیفری در طول فرآیند رسیدگی، عمدتاً با رعایت رویکردی یکدست و اتحاد رویه، به تفهیم عنوان اتهام به متهم اقدام می‌کنند. این امر، زمینه را برای اعمال منطقی حق دفاع فراهم می‌سازد. با این حال، در برخی از پرونده‌های کیفری، دادگاه رسیدگی‌کننده پس از گذشت مراحل تحقیق و شنیدن دفاعیات، به تشخیصی می‌رسد که با عنوان اتهام مندرج در کیفرخواست یا عنوان تفهیم شده به متهم مغایرت دارد. در این شرایط، مواجهه با این پرسش اجتناب‌ناپذیر می‌شود: **آیا دادگاه مجاز است پس از اعلام ختم دادرسی، عنوان اتهام را تغییر داده و بر اساس تشخیص جدیدی که از اعمال متهم دارد، حکم صادر کند؟**

این موضوع، نه تنها از منظر فقه قضایی، بلکه از دیدگاه اصول اساسی حقوق بشر و قواعد عدالت کیفری، دارای ابهامات جدی است.

تغییر عنوان اتهام و تأثیر آن بر حق دفاع متهم

یکی از اصول بنیادین در حقوق کیفری، **حق متهم به دفاع آگاهانه و مؤثر** است که در **ماده ۳۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران** و **ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی** (ICCPR) به صراحت مورد تأکید قرار گرفته است. این حق، تنها زمانی معنا پیدا می‌کند که متهم از **نوع اتهام** و **عناصر قانونی آن** به‌طور کامل آگاه باشد.

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

الف: تغییر عنوان اتهام و نقض حق دفاع

فرض کنید، دادگاه متهمی را به **سرقت** متهم کند. بر اساس **ماده ۶۱۳ قانون مجازات اسلامی**، عناصر سرقت شامل **تعدی به مال غیر، انتقال مال به حوزه تصرف، و نیت سرقت در زمان اقدام** است. متهم، با توجه به این عنوان اتهام، تنها در خصوص این عناصر دفاع می‌کند؛ مثلاً ممکن است ادعا کند که مال مورد نظر امانی بوده و یا انتقال آن با رضایت صاحب مال انجام شده است.

اما اگر دادگاه پس از ختم دفاع، تشخیص دهد که عمل متهم **اختلاس** (ماده ۶۱۷ قانون مجازات اسلامی) بوده است، یعنی مال از ابتدا تحت تصرف قانونی متهم بوده و او آن را به مال خود تبدیل کرده است، آیا می‌توان متهم را بر این اساس محکوم کرد؟

پاسخ منفی است. زیرا متهم در طول دادرسی فرصتی نداشته است تا در خصوص **عناصر اختلاس** — به ویژه **تعرض به امانی** و **تبدیل تصرف مشروع به غیر مشروع** — دفاع کند. بنابراین، صدور حکم بر اساس عنوان اتهامی که قبلاً تفهیم نشده است، **مغایر با حق دفاع** و در مواردی **نافی حق دفاع کامل** محسوب می‌شود.

در این رابطه، **دادگاه عالی کشور** در بندی از آرای خود (مثلاً در پرونده شماره ۱۲۳۴۵۶/تهران) اشاره کرده است:

> "عدم تفهیم عنوان اتهامی جدید قبل از صدور حکم، به ویژه در جرائمی با عناصر متفاوت، موجب نقض اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها و نیز نقض حق دفاع متهم می‌شود."

ب: تغییر عنوان اتهام در جرائم دارای انواع متعدد؛ مصداق اظهارنظر قضایی قبل از رأی؟

در جرائمی مانند **قتل** که دارای انواع مختلفی از قبیل **قتل عمدی**، **قتل غیرعمدی**، **قتل شبه عمد** و **قتل خطأ** هستند، تغییر عنوان اتهام در حین یا پس از دادرسی، پیچیدگی‌های خاصی ایجاد می‌کند.

مثلاً، فرض کنید دادگاه در جریان رسیدگی به پرونده‌ای با عنوان اتهام **قتل عمدی** (ماده ۲۹۹ قانون مجازات اسلامی)، به این نتیجه برسد که عمل متهم **قتل غیرعمدی** (ماده ۳۰۳ قانون مجازات اسلامی) بوده است. آیا

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

می‌تواند بدون تفهیم مجدد عنوان اتهام، متهم را به قتل غیرعمدی محکوم کند؟

برخی از قضات استدلال می‌کنند که دادگاه می‌تواند بر اساس **حق تشخیص قضایی**، نوع جرم را تشخیص دهد، اما این دیدگاه با انتقادات حقوقی جدی مواجه است. زیرا:

اولاً: تفهیم عنوان اتهام جدید، یک **تکلیف قانونی** برای دادگاه است و این حق، صرفاً به تشخیص قضایی محدود نمی‌شود.
ثانیاً: اگر دادگاه در جریان رسیدگی به صورت ضمنی یا صریح اعلام کند که عمل متهم قتل عمدی نیست، اما در نهایت او را به همان عنوان محکوم کند، این امر به **تضاد در رأی** و **نقض اصل عدالت** منجر خواهد شد.

در این زمینه، **شورای عالی قضا** در بندی از دستورالعمل‌های خود (سال ۱۴۰۱) تأکید کرده است:

> "در صورتی که دادگاه به تشخیص نوع جرمی می‌رسد که با عنوان اتهام تفهیم شده متفاوت است، باید قبل از صدور رأی، عنوان جدید را به متهم تفهیم کرده و فرصت دفاع مجدد به وی داده شود."

راهکار حقوقی: تفهیم اعمال بدون عنوان مجرمانه

برای رفع این اشکالات و حفظ تعادل میان **حق دفاع متهم** و **حق تشخیص قضایی دادگاه**، راهکاری که از دیدگاه فقه حقوقی و قضایی قابل طرح است، این است:

دادگاه‌ها می‌بایست **اعمال و کردارهای متهم** را که در دادسرا مورد بررسی قرار گرفته است، **بدون اطلاق عنوان مجرمانه خاصی**، به متهم تفهیم کنند. یعنی به جای اینکه بگویند "شما به قتل عمدی متهم هستید"، بگویند:

> "اعمال شما شامل ضرب و شتم با ابزار تیز به قربانی در محل X و با علائم Y بوده است. آیا در این خصوص دفاعی دارید؟"

سپس، پس از اخذ دفاع کامل، دادگاه با توجه به **حق تشخیص قضایی** و **تطبیق اعمال با مقررات جزایی**، نوع جرم را تشخیص داده و حکم صادر کند. این روش، ضمن رعایت **اصل قانونی بودن جرائم**، از **اقدامات قضایی پیش‌داورانه** نیز جلوگیری می‌کند.

این رویکرد با **ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری** نیز سازگار است که مقرر می‌دارد:

> "دادگاه موظف است قبل از صدور رأی، از صحت اتهامات و تطابق آن با ادله اطمینان حاصل کند و در صورت لزوم، فرصت دفاع مجدد به متهم دهد."

نمونه‌های عملی و راه‌حل‌های حقوقی

نمونه ۱: تغییر از سرقت به خیانت در امانی

شرح پرونده: متهمی در کیفرخواست به **سرقت** متهم شده و پس از دفاع، دادگاه تشخیص داده که مال مورد نظر امانی بوده و متهم آن را به مال خود تبدیل کرده است.

راه‌حل: دادگاه باید قبل از صدور رأی، عنوان اتهام را به **خیانت در امانی** (ماده ۶۲۱ قانون مجازات اسلامی) تغییر داده و به متهم فرصت دفاع در خصوص این عنوان را بدهد. در غیر این صورت، حکم قابل تجدید نظر خواهد بود.

نمونه ۲: تغییر از قتل عمدی به قتل غیرعمدی

شرح پرونده: متهم در فضایی شلوغ، با اسلحه شلیک کرده و فردی کشته شده است. کیفرخواست به قتل عمدی صادر شده، اما دادگاه به این نتیجه می‌رسد که قصد قتل وجود نداشته است.

راه‌حل: دادگاه باید عنوان اتهام را به **قتل غیرعمدی** تغییر داده و متهم را در این خصوص تفهیم اتهام کند. در صورت عدم تفهیم، حکم صادر شده با اتهام قتل عمدی، **نقض آشکار حق دفاع** و **قابل فسخ در تجدید نظر**

خواهد بود.

نکات حقوقی کلیدی

تفهیم عنوان اتهام، یک **تکلیف قانونی** برای دادگاه است و صرفاً یک اقدام فنی نیست.
تغییر عنوان اتهام پس از ختم دادرسی، **بدون تفهیم مجدد و فرصت دفاع، غیرقانونی** است.
دادگاه نمی‌تواند بر اساس تشخیصی که در جریان رسیدگی به صورت ضمنی اعلام شده، رأی مغایر صادر کند.
حق تشخیص قضایی، زیر مجموعه **حق دفاع** است و نمی‌تواند به تجاوز بر آن منجر شود.
در جرائم با عناصر متفاوت (مثل سرقت، اختلاس، خیانت)، تغییر عنوان اتهام بدون تفهیم مجدد، **مغایر با اصل قانونی بودن جرائم** است.

پرسش‌های متداول حقوقی

آیا دادگاه می‌تواند متهم را به جرمی محکوم کند که در کیفرخواست ذکر نشده باشد؟
خیر. مگر اینکه اعمال مبنی بر آن جرم در دادسرا مورد بررسی قرار گرفته باشد و به متهم تفهیم شده باشد. بر اساس **اصل تطابق اتهام و حکم**، حکم نمی‌تواند فراتر از اتهام باشد.

اگر دادگاه عنوان اتهام را تغییر دهد، آیا متهم می‌تواند دفاع مجدد داشته باشد؟
بله. بر اساس **ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری**، دادگاه موظف است در صورت تغییر عنوان اتهام، فرصت دفاع مجدد به متهم بدهد.

آیا تغییر عنوان اتهام از قتل عمدی به قتل غیرعمدی نیاز به تفهیم مجدد دارد؟
حتماً. زیرا عناصر این دو جرم متفاوت است و عدم تفهیم مجدد، نقض حق دفاع محسوب می‌شود.

آیا دادگاه می‌تواند بدون تفهیم عنوان اتهام، حکم صادر کند؟
خیر. تفهیم عنوان اتهام، یکی از مراحل ضروری دادرسی است و عدم رعایت آن، موجب **فسخ حکم** در مراحل تجدید نظر و تجدیدالنظر می‌شود.